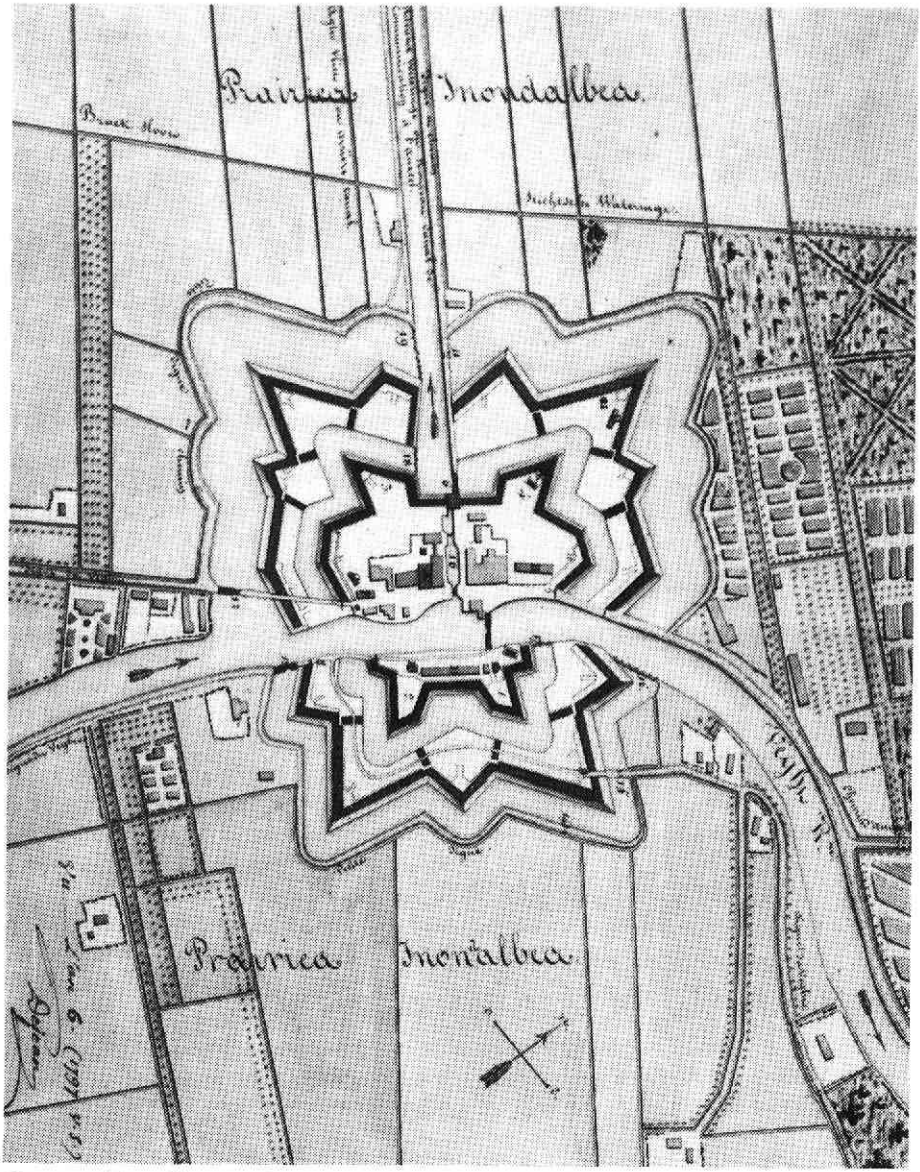

Plan van Fort Nieuwersluis met visum van de franse generaal der Genie Dejean uit het jaar VI of 1797.

Stichting en gedaanteverwisseling van Fort Nieuwersluis.

Als gevolg van voorgenomen veranderingen in strekking en verloop der Hollandse Waterlinie moest Nieuwersluis in 1673 worden bezet, als het kon bij verrassing, door de Nederlandse troepen. De zaak werd dan ook dadelijk en ferm aangepakt. Daarom had de Prins van Oranje te Weesp een groot aantal krijgers verzameld, terwijl hij de 13e mei van dat jaar in de avond zijn luitenant-kolonel Stockheim met 1600 man infanterie en bovendien 1000 werklieden, gravers of 'boeren' naar de Nieuwersluis liet vertrekken. Die sluis vormde toen, gelegen dáár, waar de Nieuwe Wetering met de Vecht is verbonden, een belangrijk draai- of keerpunt in 's-Prinsen inundatie-systeem ter verdediging van het hart van Holland. De eerste verschansingen van het ontworpen fort werden daar, toen onze troepen op 14 mei de plaats hadden bezet, opgeworpen door de ingezette 'vierde man' van alle huislieden uit de plaatsen om Amsterdam gelegen, onder leiding van de militaire ingenieur D'Yvoy.[1].

Ofschoon in grote lijnen hiermee enigszins duidelijk gemaakt is wat destijds te Nieuwersluis voor de defensie tegen de Fransen ondernomen werd, blijkt het dat er toevallig een tijdgenoot geweest is, die de gebeurtenissen tot in de details heeft kunnen verzamelen. Die bijzonderheden worden wij namelijk gewaar uit een nu vrij zeldzaam geworden gebundeld drukwerk uit die jaren, dat min of meer als een soort krant van toen beschouwd zou kunnen worden. Het is getiteld 'Vervolg van 't Verwerd Europa'. De schrijver was Petrus Valkenier, wiens tweede bundel dit was. Hij komt in zijn verslag over de gebeurtenissen letterlijk aldus over:[2] 'Sijn Hoogheyd stelt goede Order ter diffentie, doende Nieuwersluys posteeren..... Om nu al dese plaatsen, nevens andere Posten, die maar eenigszins Nood mogte konnen lijden, dies te beter te beschermen, sond sijn Hoogheyd Patenten voor de Burgers en Land Luyden af, om hen na hare gedestineerde Rendevous te begeeven: Insgelijks ordonneerde Sijn Hoogheyd den Coll. Stokheym, aan Nieuwersluys Post te vatten, dewijl men presumeerde, als of de Franssen selfs gesind waren, aldaar een Sterkte op te werpen, om te beter aan Amsterdam of Wesup te konnen geraken: Immers gedachte Coll. Stokheym begaf sich den 13 deser met 1600. Soldaten en 1000. Land-volkeren derwaards; als ook eenige Boods-gesellen met Jollen, Sloupen, Jachten, en een groot getal Roeyschuyten met allerley graaf-gereedschap van Wesup en andere Plaatsen: Waar op aanstonds de Spade in d'aarde wierd gesteken, en het Werk met sulken yver voortgeset, dat dien selfden middag het Volk al begraven lag, en de geheele Fortificatie binnen den tijd van 2 à 3 dagen in soodanige postuur van defensie was, dat suffisant waren tegens een expresse Attaque, en ook genoeg verschanst, om een considerabele Macht af te keeren; en ging dit werk soo veel te dapperder, en met meerder yver voort, omdat sijn Hoogheid selfs daar present quam, zijnde tot meerder zecuriteyt der Werklieden verscheyde Vlotschuyten en Uytleggers met Geschut en gewaapend Volk daar rondsom op het Water gelegt, om d'aanvallenden Vyand af te keeren, wanneer die mocht willen onderstaan, digt Post-vatten te verhinderen.'

Op bldz. 132 komt de schrijver nog even op de nieuw aangelegde vesting terug

door de verklaring: 'werdende ondertusschen dagelijks noch seer sterk aan deze Posten ge-arbeyd, besonderlijk aan die van Nieuwersluys, alwaar de Sluys rontsom omgraven, en een Trenchement over de Vecht-brugge opgeworpen wierd.'[3]
De Prins had als zijn deskundige op het gebied der vestingbouw zeker niet de eerste de beste uitgekozen. Hij was Maximiliaan Nicolaaszoon d'Yvoy, 1621 -1686, die tevoren al ervaring opgedaan had als ingenieur van Dohna in de stad Orange, 1649 - 1660 en naderhand als ingenieur der stad Genève, 1660 - 1673, terwijl hij in 1673 aangewezen werd als kapitein in Staten dienst om in het volgende jaar tot 'ordinaris-ingenieur en contrôleur over 's Lands fortificatien' te worden benoemd.[4]
Over de militaire aanvoerder van deze expeditie is minder bekend. Ten rechte is deze figuur geweest jonker Johan van den Hasselholt genaamd Stockheym, die behalve als overste ook nog als kolonel bij de infanterie gediend heeft sedert 4 mei 1673. Hij was degene, die de Fransen uit de Nieuwersluis verjaagd heeft. Een lang leven was de man niet beschoren want op 11 augustus sneuvelde deze dappere man in de slag bij Seneffe.[5] Zijn familie, herkomstig van het huis Hasselholt in het Rijk van Aken ontleende haar naam aan het adellijke huis Stockheym onder Breinig bij Cornelimünster en bezat ook het 'Goed in de Ohe', een leen van Spaans Opper-Gelder, ook 'Hasselholt' geheten. De naam is meermalen ernstig verhaspeld overgekomen, want bijvoorbeeld Van der Aa noemde deze kolonel 'Stoeyne'![6]
Nog twee andere leden van dit geslacht hebben de Prins van Oranje in dezelfde periode gediend. Zij waren de jonkers Christiaan, die als kapitein insgelijks bij Seneffe is gesneuveld en Balthasar, die ritmeester was en te Nijmegen op 9 november 1651 trouwde met jonkvrouw Geertruijd van Balveren, de dochter van Johan tot de Lakenburg en Sibilla van Elss Gerlachsdochter.[7]
Het is wel een uitzonderlijk gunstige plek, waar het fort in een kromming van de Vecht verrees. Een merkwaardige zaak was, dat de aanleg plaats vond over de grenzen van twee provinciën, zonder dat daar eigenlijk veel aandacht aan geschonken was tengevolge van de oorlogsgevaren. Veilig lag het werk want aan de uiteinden oost, zowel als west, strekten zich terreinen uit, laag genoeg gelegen om daar zonder moeite inundaties te stellen. Nieuwersluis is toen allengs uitgegroeid tot een gebastionneerd fort, dat men ook een sterfort zou kunnen noemen. Het werd voorzien van een enveloppe, een dubbele wal en gracht en het centraal gelegen terreplein was bovendien nog met hoornwerken verzekerd. Zoals wel bij andere Nederlandse vestingen voorkomt, was het complex in twee niet geheel gelijke helften verdeeld en de scheiding tussen beide vormde hier de Vecht. Op het terreplein bevonden zich een wacht, een hoofdwacht, berg- en affuitloodsen en het (in 1793 geheel verbouwde) arsenaal. Dáár was centraal ook de schutsluis gelegen zoals het oude, zeer fraai uitgevoerde plan uit het einde der XVIIIe eeuw ten duidelijkste demonstreert. Terugkomende op het bovenstaande zij hier nog vermeld dat er in later tijd nog heel wat te doen is geweest tussen de provinciën Holland en Utrecht over hun recht op de gronden ter plaatse. Na het regelen van de gerezen geschillen zijn vervolgens op Nieuwersluis in 1745 in verband met een nieuw ontstane oorlogsdreiging, na een gedeeltelijke afbraak, opnieuw verbeteringen tot stand gebracht.[8]
Als object van landsverdediging heeft het fort naderhand nauwelijks meer betekenis kunnen hebben. Immers, bij de komst van de Pruisen, die Holland

binnen vielen, werd het na een korte verdediging overgegeven. En in 1795 is het vestingwerk, al na een enkele opeising door de generaal H.W. Daendels namens de Fransen, door zijn commandant verlaten....[9]
Na het herstel van onze onafhankelijkheid in november 1813 waren er vooral elders op en over onze grenzen zo talrijke objecten, die de aandacht van de autoriteiten der Genie vorderden, dat Nieuwersluis niet of nauwelijks belangstelling verkrijgen kon. Men oordeelde zodoende toezicht ter plaatse wel voldoende. Er werd dan ook eerst een sergeant-majoor gestationeerd die op den duur vervangen werd door een opzichter van fortificatiën der 1e klasse. Hoe het bestuur der Genie toen oordeelde en ook te werk ging wordt duidelijk bij kennisneming van het Jaarverslag van de Genie over het jaar 1824, dat letterlijk over het fort het navolgende relaas bevat:
Fort Nieuwersluis, Artikel 1 Aardwerk. .
De aarde en zoode werken van dit Fort liggen tonnerond, worden in die staat onderhouden, en behoed tegen alle degradatiën.
De grachten worden 's jaarlijks schoon gemaakt, en derzelver boorden onderhouden door den aannemer van het onderhoud der metsel en timmerwerken.
Beplantingen, dezelve bestaan in 113 Kanadische populieren en 11 Linde Boomen, alle jong en goed in groei en de 42 oude Eiken boomen staande op de Singel naar de zijde van Loenen zijn uit hoofden dezelve niet meer groeide op den 22e December openbaar aanbesteed om uijt te rooijen.
Artikel 2. Metselwerken. Dezelve bestaan alleen uit drie steenen Beeren en de profil muren, gedeeltelijk aan de uitgangen van het Fort, en zijn in een redelijke staat.
Artikel 3. Bruggen en Wachten. Bruggen drie, als twee langs de Vechtoevers, in den weg naar Utrecht, en een op het Zandpad naar Amsterdam, een der eerstgemelden is zeer slecht, de herstelling daarvan is in het bestek van onderhoud voor het volgende jaar begrepen.
Wachten. De Hoofdwacht, het dak en gootwerk vereischen herstelling. Wachthuis aan den linker oever der Vecht is in een redelijken staat van onderhoud, dit jaar is een leggende goot aan hetzelve vernieuwd zoo mede twee ramen.
De zoogenaamde Greenadiers (!) Wacht, is slechts een houten loods en dermaten in slechten staat dat dezelve voor geen herstelling vatbaar is, doch moet met lapwerk in elkander gehouden worden.
Artikel 4. Militaire gebouwen. Het Arsenaal, affuitloods, commieswoning. Kazernen. Deze gebouwen zijn in vrij goeden staat. In het afgeloopen jaar zijn er aan de Kazernen eenige reparatien gedaan, aan dak, gooten, deuren en venster. Alle gebouwen en Wachten zijn door het Departement der Domeinen verhuurd met uitzondering voor den Opzigter, in de Kazernen en het onderste gedeelte van het Arsenaal.
Het Buskruid Magazijn is klein en vochtig dat door deszelfs lage ligging nimmer kan dienen, en voor geen verbetering vatbaar is.'
Halverwege de XIXe eeuw begonnen, al dan niet onder invloed van uitgebroken revoluties, oorlogsdreigingen in Europa zich af te tekenen. Aanleiding vormde dit in Nederland om ter voorkoming van een invasie of andere overval uit het buitenland, van tijd tot tijd eens extra zorg te betrachten bij het onderhoud of de

uitbreiding van de zgn. dode weermiddelen ofwel de vestingen met wat daarbij behoorde. Zo is toen ook het fort Nieuwersluis, ofschoon verkleind in omvang, onderhanden genomen en gemoderniseerd. De enveloppe werd tot wal vergraven en aanmerkelijk ingekort en ook is de keel verlegd. Het was de tijd, dat in ons land op tal van plaatsen, doorgaans gelegen aan de rivieren. zgn. torenforten verrezen zijn. De torens met vierkant grondplan, in de drie soorten, de 'tour modèle' no. I, II en III, welke in Napoleon's tijd gemeen goed geworden waren, geraakten volledig in discrediet. Dit type werd algemeen vervangen door de 'tour Maximilienne' een nog steeds indrukwekkende toren van ronde vorm, die veelal de functie verkreeg van een reduit. Zo kreeg ook Nieuwersluis een ronde toren. In later tijd is om technische redenen, zoals in Weesp en Uitermeer ook gebeurd is, de blijkens de gedenksteen van 1850 daterende toren van Nieuwersluis verlaagd door afbraak van de boven-verdieping.
Bovendien werd in dat jaar een grote zgn. bomvrije remise te Nieuwersluis op het terreplein van het fort bijgebouwd, die thans nog in de sluitgevel de inscriptie, 'REMISE 1850' draagt. Een ander, insgelijks van aarde-dekking voorzien verblijf bevindt zich in de zuidwest-hoek van het terreplein en afzonderlijk ligt daar een derde van gelijke makelij. Tevens staat er nog een groot gebouw van twee verdiepingen dat, wederom bomvrij, tot kazerne werd bestemd.
In dit tijdschrift werd ik reeds eerder in de gelegenheid gesteld, om de directe omgeving van het fort Nieuwersluis ter sprake te brengen.[10] Moge nu deze bijdrage tot aanvulling strekken, zo nodig onder het motto: 'repetitio valet'.

Alkmaar, feb. '88.

Mr. J. Belonje

Noten:

1 Jhr. J.W. van Sypesteyn en J.P. de Bordes 'De Verdediging van Nederland in 1672 en 1673 'II, 's-Gravenhage 1850, bldz. 186 (met noot 5) en 192.
2 Amsterdam 1688, bldz. 129.
3 Bedoeld is 'retranchement'.
4 Nederland's Adelsboek' XIVI, 1953, bldz. 538 sub II.
5 J. Bosscha 'Neerlands Heldendaden te Land'; F.J.G. ten Raa 'Het Staatsche Leger, VI, 's-Gravenhage 1930, bldz. 223.
6 'Publications....Limbourg' XXXI, 1894, p. 196 en (met afbeeldingen 8 en 9); mijn 'Schymper te Moresnet', Arnhem 1983, bldz. 48 en 59.
7 'Heraldieke Bibliotheek' 1879, bldz. 20; 'De Navorscher' LIV, 1904, bldz. 725.
8 'Atlas van Historische Vestingwerken in Nederland' III, 1, Utrecht, z.pl. en j., 19; E. van Zurck 'Codex Batavus', Rotterdam 1738, bldz. 410 j° 108.
9 Van der Aa t.a.p. VIII, bldz. 147.
10 'Jaarboekje Niftarlake' 1968, bldz. XXXVII - XII.